

Η Κυδρέα μέσα από τα μάτια των περιηγητών (17^{ος} - 20^{ος} αι.)

της δρος Αικατερίνης Χ. Αριστείδου

Η Κυδρέα κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας διετελέσε πρωτεύουσα ομώνυμου διαμερίσματος (κατηλιικιού) και αποτελούσε μια από τις πλέον εύφορες περιοχές της Κύπρου. Τα προϊόντα που παρήγε, εκτός από το πολύ καλής ποιότητας μετάξι, ήταν το λάδι, οι φημισμένες της ελιές, το σιτάρι, το κριθάρι, το βαμβάκι, το σησάμι, τα λαχανικά και τα φρούτα.

Οι διάφοροι περιηγητές που επισκέφτηκαν την Κυδρέα (Τζυρ-κά) κατά την Τουρκοκρατία και στις πρώτες δεκαετίες της Αγγλοκρατίας μάς άφησαν ενδιαφέρουσες αναφορές γι' αυτή, για τα προϊόντα της, για τα δάση της από συκαμινιές, για τις ελιές, τις λίγες χαρουπιές, τα φρουτόδεντρά της, τους λαχανόκηπους της, την παραγωγή μεταξιού, για τις ασχολίες των κατοίκων της, για το άλεσμα σιτηρών στους 32 νερόμυλους της, και ιδιαίτερα για το Κεφαλόβρυσό της και το νερό της που μεταφερόταν μέχρι το υδραγωγείο της Σαλαμίνας. Για την ύπαιθρό της όπου καλλιεργούσαν σιτάρι, κριθάρι και βαμβάκι. Ακόμη και για τις απόπειρες εξέγερσης και την επιδημία πανώλους το 1760.

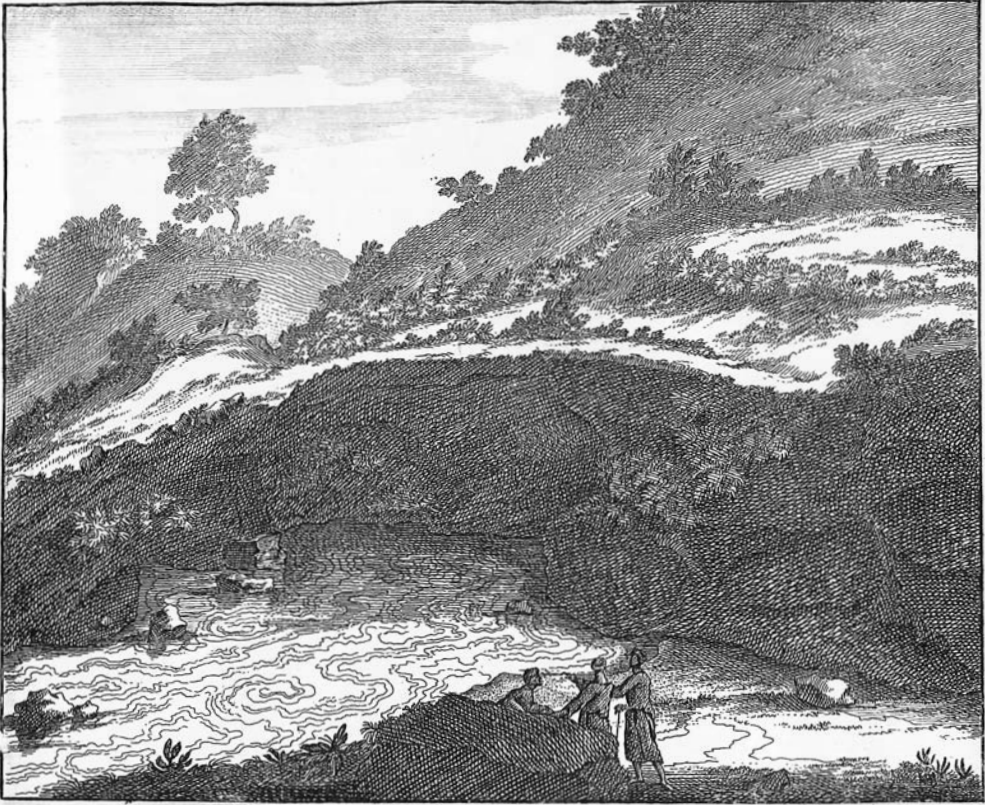
Ο Ολλανδός Κορνέλιους βαν Μπρουν (**Cornelius van Bruyn**), καταγόμενος από τη Χάγη, υπήρξε πολυταξιδευμένος. Έφυγε από τη Χάγη την 1^η Οκτωβρίου 1674 και επέστρεψε εκεί ύστερα από περιηγήσεις 19 χρόνων. Όλο αυτό το διάστημα ταξίδευσε σε πολλά μέρη της Ανατολής. Στην Κύπρο έφθασε στις 19 Απριλίου 1683, προερχόμενος από την Αλεξάνδρεια. Περίοδευσε το νησί για περισσότερο από ένα μήνα, εφ' όσον αναχώρησε στις 26 Μαΐου για τη Σμύρνη. Τα πολλά του ταξίδια τα κατέγραψε σε ταξιδιωτικά κείμενα που δημοσιεύτηκαν στην Ολλανδία το 1698. Μεταφράστηκαν επίσης και δημοσιεύθηκαν στη γαλλική και κατόπιν στην αγγλική γλώσσα. Η αγγλική έκδοση έγινε στο Λονδίνο το 1702. Το περί Κύπρου απόσπασμα από το έργο του παρέδωσε στην αγγλική και ο C.D. Cobham (*Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, Cambridge 1908 (Nicosia 1969), σ. 236-244). Στην ελληνική το σχετικό κείμενο βλ. Α. Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες. Μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Β', Λευκωσία 1994, σ. 645-660.

Ο Cornelius van Bruyn αναφέρει: «Περνώντας και από μερικά άλλα χωριά, φθάσαμε αργά το απόγευμα στην Κυθρέα (Cytheria), που ονομάζεται έτσι προς τιμή της θεάς του έρωτα (ο Cornelius van Bruyn σύγχισε το χωριό Κυθρέα με το νησί Κύθηρα που ήταν αφιερωμένο στη θεά Αφροδίτη). Εκεί ευρίσκεται επίσης η πηγή της Αφροδίτης». Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι ήταν ο περίφημος Κεφαλόβρυσος της Κυθρέας. Όμως γι' αυτόν ομιλεί πιο κάτω, ονομάζοντάς τον ακριβώς Κεφαλόβρυσον. Άρα, επρόκειτο για κάποια άλλη πηγή στην περιοχή του χωριού. Ίσως αυτή στα ανατολικά του γνωστού Κεφαλόβρυσου, βορειοανατολικά της Κυθρέας, που είναι σήμερα γνωστή ως *Βρύση τους Κουνιάες*. (Βλ. Α. Παυλίδη, *ό.π.*, σ. 656 υποσημ. 12).

«Φύγαμε την επομένη ημέρα, παίρνοντας μαζί μας μερικούς χωρικούς οι οποίοι επελέγησαν ειδικά για να μας δείξουν κάποια συγκεκριμένη τοποθεσία στο βουνό όπου είναι ορατή η ύπαρξη οστών ανθρώπων και ζώων ενσωματωμένων στον βράχο, τα οποία ευρίσκονται εκεί, όλα μαζί, σε κατάσταση απολίθωσης». Επρόκειτο για την περιοχή στην οροσειρά του Πενταδάκτυλου όπου οστά προϊστορικών ζώων θεωρείτο ότι ανήκαν σε αγίους, στους *αγίους Φανερωθέντες* (ή *Φανέντες* όπως τους ονομάζει ο χρονογράφος Λεόντιος Μαχαιράς, ή *Φαίνοντες*, όπως αναφέρονται στον *Βίο* του αγίου Κωνσταντίνου του εξ Ιουδαίων). Ο Μαχαιράς λέγει ότι ο χώρος βρισκόταν *εις την γην του Κάζα Πιφάνη προς τον βορέαν*, δηλαδή κοντά στο χωριό Καζάφани, σχετικά μακριά από την Κυθρέα. Πιθανώς όμως επρόκειτο για άλλη τοποθεσία, εφ' όσον σε αρκετές περιπτώσεις στον Πενταδάκτυλο βρέθηκαν απολιθωμένα οστά προϊστορικών ζώων που εθεωρείτο ότι ήταν οστά αγίων. Από αναφορά του λίγο πιο κάτω, δίνεται η εντύπωση ότι αυτός ο χώρος με τα απολιθωμένα οστά βρισκόταν κάπου μεταξύ της Κυθρέας και του μοναστηριού του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Τέτοια απολιθωμένα οστά προϊστορικών ζώων ανήκαν, μεταξύ άλλων, σε νάνους ιπποπόταμους και νάνους ελέφαντες.

«Αμέσως μετά που φύγαμε από την Κυθρέα, φθάσαμε σε μια πηγή που ονομάζεται Κεφαλόβρυσος (Cefalofriso). Ευρίσκεται στη ρίζα ενός λόφου και το νερό διακλαδώνεται προς διάφορες κατευθύνσεις. Αρχικά το νερό πέφτει σε μια ωσειδή λεκάνη, με τέτοια ορμή, ώστε στροβιλίζεται γύρω-γύρω. Κατά το μεσημέρι φθάσαμε στο μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου».

Ένας άλλος περιηγητής που αναφέρει την Κυθρέα είναι ο Άγγλος Ρίτσαρντ Πόκοκ (**Richard Pococke**), που υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς επισκέπτες της Κύπρου, όχι μόνο λόγω μορφώσεως αλλά και

Κεφαλόβρυσος
Χαρακτικό του περιηγητή La Guine, 1670

επειδή υπήρξε ένας από τους πρώτους που περιόδευσαν συστηματικά και διερευνητικά σχεδόν ολόκληρο το νησί. Ο Πόκοκ είχε ποικίλα ενδιαφέροντα, περιλαμβανομένων ιστορικών και αρχαιολογικών, πράγμα που είναι φανερό και στο κείμενό του. Έκανε ταξίδια σε διάφορες ανατολικές χώρες, καρπός δε των ταξιδιών του ήταν το έργο του με τίτλο: *Description of the East and some other Countries* (Περιγραφή της Ανατολής και μερικών άλλων χωρών). Το έργο αυτό εξεδόθη σε δύο τόμους στο Λονδίνο (1743, 1745). Στην Κύπρο ο Πόκοκ έφθασε στις 28 Οκτωβρίου 1738, προερχόμενος από την Τρίπολη. Παρέμεινε στο νησί για δύο σχεδόν μήνες, και αναχώρησε στις 20 Δεκεμβρίου 1738. Το περί Κύπρου απόσπασμα από το έργο του παρέδωσε στην αγγλική και ο C.D. Cobham (ό.π., σ. 251-270). Βλ. Α. Παυλίδη, ό.π., σ. 737-773. Πρβλ. επίσης Ανδής Πέτσα-Σαββίδου, «Η Κυθρέα στην πορεία του χρόνου μέσα από τα μάτια ξένων επισκεπτών της», *Ελεύθερη Κυθρέα*, αρ. τεύχ. 90 (2007), σ. 20).

Ο Πόκοκ αναφέρει: «Την 21^η Νοεμβρίου ταξιδεύσαμε προς τα βορειοδυτικά, σε ένα χωριό που ονομάζεται Κυθρέα (Chytorea) από τους Γάλλους, για το οποίο ήδη έκανα αναφορά πιο πριν, καθώς και για τον ποταμό που υπάρχει εδώ, ο οποίος προμήθευε με νερό το υδραγωγείο της Σαλαμίνας (Το αρχαίο υδραγωγείο είχε πιθανώς επιδιορθωθεί όταν κτίστηκε η νεώτερη πόλη, μετά την καθιέρωση του Χριστιανισμού στα μέρη αυτά). Είδα τις καμάρες να εκτείνονται δια μέσου της πεδιάδας, προς την κατεύθυνση των βουνών που ευρίσκονται στα βορειοδυτικά, δηλαδή προς την πλευρά εκείνη της οροσειράς από όπου ερχόταν, μέσω του υδραγωγείου το νερό, από μία μεγάλη πηγή την οποία είδα στο Τσερκέζ. Αυτό, σύμφωνα προς την άποψη μερικών, πήρε την ονομασία του από τα Παλαιά Κύθηρα (Cythera), άνκαι αυτό το μέρος θα πρέπει να βρισκόταν αρκετά νοτιότερα... Το Τσερκέζ ευρίσκεται έξι ή επτά λεύγες δυτικά προς βορειοδυτικά, σε μια κοιλάδα ανάμεσα σε λόφους. Είναι όμορφα τοποθετημένο ανάμεσα σε κήπους από μουριές για τους μεταξοσκώληκες. Οι άφθονες πηγές νερού που τροφοδοτούν αυτό το υδραγωγείο της Σαλαμίνας ευρίσκονται σε υπολογίσιμη απόσταση, ανάμεσα στους λόφους». Σε παλαιούς χάρτες του 16^{ου} αιώνα υπάρχουν σημειωμένες καμάρες υδραγωγείου από τη Σαλαμίνα προς τα βουνά του Πενταδάκτυλου, περιοχή των χωριών Τρυπημένη και Μελούντα. Κάπου εκεί πρέπει να ήταν και οι πηγές του αναφερόμενου Τσερκέζ. Ωστόσο είναι γνωστό ότι η Σαλαμίνα έπαιρνε το νερό της από την Κυθρέα, όπως λέγει και ο περιηγητής.

Ένας άλλος περιηγητής που αναφέρει την Κυθρέα είναι ο Άγγλος Αλεξάντερ Ντράμμοντ (**Alexander Drummond**). Υπήρξε διπλωμάτης και υπηρέτησε ως πρόξενος της Αγγλίας στο Χαλέπι κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Από το Λονδίνο έφυγε για την Ανατολή τον Μάιο του 1744 και επέστρεψε μετά από 7 χρόνια. Την Κύπρο την επισκέφτηκε δύο φορές. Την πρώτη φορά τον Μάρτιο-Μάιο του 1745, καθ' οδόν προς την Αλεξανδρέττα και το Χαλέπι, και τη δεύτερη φορά τον Απρίλιο-Ιούνιο του 1750. Το 1754 εξέδωσε στο Λονδίνο ένα βιβλίο με ταξιδιωτικές εντυπώσεις με τίτλο: *Travels Through different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Parts of Asia* (Ταξίδια δια μέσου διαφόρων Πόλεων της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ελλάδας και διαφόρων περιοχών της Ασίας). Το ταξιδιωτικό αυτό έργο, υπό μορφή επιστολών προς τον αδελφό του και άλλους φίλους του, περιλαμβάνει και κείμενα από τις επισκέψεις του στην Κύπρο (επιστολές αρ. 6, 7, 8 και 13). Το περί Κύπρου απόσπασμα από το έργο του παρέδωσε στην αγγλική και ο C.D. Cobham (ό.π., σ. 271-

305). Στην ελληνική το σχετικό κείμενο βλ. Α. Παυλίδη, *ό.π.*, σ. 774-821. Πρβλ. επίσης Ανδής Πέτσα-Σαββίδου, *ό.π.*, σ. 20-21.

Ο Ντράμμοντ για την Κυθρέα αναφέρει: «Μετά απ' αυτή την τερπνότατη διακοπή, πήγα στον Άγιο Φανέντη, βράχοι που βρέχονται από τη θάλασσα, και εκεί βρήκα απολιθωμένα διάφορα ανθρώπινα κόκκαλα και δόντια. (Τοποθεσία κοντά στο Καζάφани, όπου απολιθωμένα οστά προϊστορικών ζώων εθεωρείτο ότι ήταν οστά αγίων). ... Καθ' οδόν από το μέρος αυτό, δεν συνάντησα τίποτα το ενδιαφέρον που ν' αξίζει να το αναφέρω, μέχρις ότου διασταύρωσα τους λόφους και έφθασα στην Κυθρέα (Citraea) που είναι μια συνεχής αλυσίδα από **περιβόλια και καλοκαιρινά εξοχικά σπίτια μεγάλων διαστάσεων**. Όλα ήταν σε μεγάλη ανδοφορία και πανέμορφη βλάστηση, όντας αρδευόμενα από τρεχούμενο νερό ρυακιών, διοχετευόμενο σε κάθε χωράφι μέσω μικρών καναλιών... Αυτή τη νύκτα την πέρασα στο Παλαίκυδρο (Palaecitraea), περίπου τρία μίλια από την Κυθρέα».

Ένας άλλος περιηγητής που αναφέρει την Κυθρέα είναι ο Ιταλός Τζιοβάννι Μαρίτι (**Giovanni Mariti**) που ήταν αββάς (ιερωμένος) και υπηρέτησε και ως αξιωματούχος του κράτους της Τοσκάνης, μεταξύ άλλων και στην Κύπρο. Στην Κύπρο υπηρέτησε στο εδώ προξενείο της Τοσκάνης και έζησε στο νησί για επτά περίπου χρόνια. Έφθασε στην Κύπρο στις 2 Φεβρουαρίου 1760 και έφυγε, επιστρέφοντας στη Φλωρεντία, στις 6 Οκτωβρίου 1767. Γνώρισε συνεπώς πολύ καλά την Κύπρο που μάλιστα το 1767 την περιηγήθηκε ολόκληρη. Το 1769, δύο χρόνια μετά την αναχώρησή του από την Κύπρο, εξέδωσε στην Lucca το έργο: *Viaggi per l'isola di Cipro* (Ταξίδια στο Νησί της Κύπρου). Από αυτό το έργο είναι δυνατό να αντληθούν πλήθη πληροφοριών για την Κύπρο των μέσων του 18^{ου} αιώνα. Το έργο αυτό μεταφράστηκε και εξεδόθη στην αγγλική, γαλλική και γερμανική. Βλ. Α. Παυλίδη, *ό.π.*, σ. 825-920. Ανδής Πέτσα-Σαββίδου, *ό.π.*, σ. 21-22.

Ο Τζιοβάννι Μαρίτι, εκτός του ότι έζησε για αρκετό καιρό στην Κύπρο (σε αντίθεση προς τους περισσότερους άλλους επισκέπτες που έκαναν σύντομες επισκέψεις), ήταν άνθρωπος μορφωμένος και καλλιεργημένος, μάλιστα και αντεπιπέλλον μέλος της Ακαδημίας των *Ειδικών περί τις καλλιέργειες της Φλωρεντίας*, καθώς επίσης και φυσιοδίφης. Εκτός από την Κύπρο, είχε ταξιδεύσει και σε άλλες χώρες της Ανατολής. Τα κείμενά του για την Κύπρο είναι από τα σημαντικότερα που έχουμε από ξένο επισκέπτη κατά τη μακρά περίοδο της Οθωμανικής κατοχής της Κύπρου.

Ο Μαρίτι στο ενδέκατο κεφάλαιο του βιβλίου του που φέρει τον τίτλο: *Αναχώρηση από τον Άγιο Χρυσόστομο. Άφιξη στην Κυδρέα, περιγραφή του χωριού και αναχώρηση από εκεί για την Αμμόχωστο* αναφέρει: «Κατεβήκαμε άγονους και γεμάτους πέτρες λόφους, και προσεγγίσαμε το χωριό Κυδρέα (Citerea), πέντε μίλια ανατολικά του Αγίου Χρυσοστόμου. Το χωριό ευρίσκεται κάτω από μια κορυφή της βόρειας οροσειράς, που ονομάζεται Πενταδάκτυλος. Η ιστορία έχει να πει ότι το βουνό πήρε το όνομα αυτό από πέντε τεράστια δάκτυλα ... Η Κυδρέα αποτελείται από διάφορα χωριά που το ένα είναι κοντά στο άλλο. **Οι συκαμινιές ολόγυρά τους, σχηματίζουν πραγματικό δασάκι. Αυτή η περιοχή είναι μία από τις πιο παραγωγικές στο νησί. Είναι πλούσια ιδιαίτερα στην παραγωγή μεταξιού και βαμβακιού και οι εκτάσεις της αρδεύονται αδιάκοπα από μια πηγή στα βόρεια του χωριού, ονομαζόμενη Κεφαλόβρυσο (Cefalofriso),** δηλαδή κεφαλή της βρύσης, και από αυτή τρεις μεγάλοι πίδακες ρίχνουν τόσο πολύ νερό ώστε λίγα μόνο βήματα από την πηγή γυρίζει έναν νερόμυλο. Υπάρχουν πολύ περισσότεροι **νερόμυλοι** χαμηλότερα, που **αλέθουν το σιτάρι για τις γύρω περιοχές και για την πόλη της Λευκωσίας** που ευρίσκεται οκτώ μίλια μακριά. Κατά την Αρχαιότητα, το νερό αυτό μεταφερόταν μέχρι και τη Σαλαμίνα μέσω υδραγωγείων από τα οποία είναι ακόμη ορατά μερικά κατάλοιπα.

»Οι Κύπριοι ευχαριστούνται ιδιαίτερα να επισκέπτονται αυτό το μέρος για ανάπαυση, αλλά σπάνια αποδεικνύονται κατάλληλοι κριτές της πραγματικής θερπνότητας, εφ' όσον εξακολουθούν να θεωρούν ως το ωραιότερο μέρος εκείνο που έχει το περισσότερο νερό. Η Κυδρέα πράγματι δεν έχει μεγάλη αξία, εκτός από το ότι παράγει διάφορα προϊόντα. Και ας μη αφεθεί κάποιος να φαντάζεται ότι εδώ βρισκόταν η αρχαία πόλη Κύθηρα -στην οποία βρισκόταν ο ναός της θεάς Αφροδίτης- επειδή αυτή η πόλη βρισκόταν μεταξύ Λεμεσού και Πάφου. Το χωριό για το οποίο τώρα ομιλώ ονομαζόταν Χύτροι και τώρα οι Ευρωπαίοι το αποκαλούν Citera και **οι Έλληνες το λένε Τζυρκά (Cîrgă).** Από την πηγή, απ' όπου αρχίζουν οι καλλιέργειες των συκαμινιών, μέχρι την πεδιάδα όπου τελειώνουν, η απόσταση είναι περίπου δύο μίλια.

»Φεύγοντας από την Κυδρέα, εισέρχεσαι στη μεγάλη πεδιάδα της Μεσαριάς, περνώντας από το χωριό Παλαίκυθρο. Χωριά και χωριουδάκια είναι σκορπισμένα σ' όλη την πεδιάδα, μερικά κατοικημένα και μερικά εγκαταλειμμένα, αλλά γενικά η ύπαιθρος είναι καλά καλλιεργημένη με σιτάρι, κριθάρι και βαμβάκι. **Ερείπια υδραγωγείων που προμήθευαν**

με νερό τη Σαλαμίνα απαντώνται εδώ και εκεί, αλλά πρέπει κάποιος να γνωρίζει την ύπαρξή τους, επειδή απομένουν πολύ λίγα κατάλοιπα από αυτά για να ακολουθήσει τα ίχνη τους. Είναι ένα ταξίδι 30 μιλίων από την Κυθρέα μέχρι τα τείχη της Αμμοχώστου».

Ο Μαρίτι στο δωδέκατο κεφάλαιο του βιβλίου του που φέρει τον τίτλο: *Η πόλη της Αμμοχώστου και τα περίχωρά της*, μεταξύ άλλων αναφέρει: «Έξω από την Αμμόχωστο και κατά μήκος της ακτής προς τα νότια, υπάρχουν περιβόλια γεμάτα από λεμονόδεντρα, πορτοκαλιές και άλλα οπωροφόρα δέντρα. Μεταξύ αυτών είναι και το καϊσί, ένα είδος χρυσομήλου... Το υπόλοιπο της περιοχής είναι τόσο πλούσιο σε βαμβάκι και συκαμινιές, σχεδόν όσο και η Κυθρέα».

Ο Μαρίτι στο εικοστό κεφάλαιο του βιβλίου του που φέρει τον τίτλο: *Περί μιας εξεγέρσεως που έγινε πριν από λίγο μόλις καιρό στο νησί της Κύπρου*, μεταξύ άλλων αναφέρει: «Όσοι αυτοί σύντομα αντελήφθησαν ότι τέτοιες δικαιολογίες δεν επρόκειτο να τους απαλλάξουν από την καταβολή του φόρου των 14 πιάστρων. Μερικές εκατοντάδες από αυτούς αντέδρασαν ανοικτά και, με μαχητικές διαθέσεις, συγκεντρώθηκαν στο χωριό Κυθρέα στο οποίο ευρίσκονται οι αλευρόμυλοι που προμηθεύουν με αλεύρι τη Λευκωσία, έκοψαν το νερό και το κατηύδυναν σε άλλα κανάλια, έτσι ώστε να προκαλέσουν τη διακοπή της εργασίας των μύλων και τη διακοπή της καθημερινής προμήθειας της Λευκωσίας. Η Λευκωσία βρέθηκε σε ξεσηκωμό και ο κυβερνήτης, βλέποντας ότι ο λαός ήταν έτοιμος για μια σοβαρότερη εξέγερση, διευθέτησε το ζήτημα όσο καλύτερα μπορούσε και έπεισε τους δυσαρεστημένους να αποχωρήσουν από την Κυθρέα, δίνοντάς τους υποσχέσεις ότι δεν θα υπήρχε περαιτέρω απαίτηση για την πληρωμή των 14 πιάστρων ... Η εξέγερση υπήρξε τόσο λαοφιλής όσο και ξαφνική και οι στασιαστές έφθασαν κιόλας στις 2.000, που κατέλαβαν ξανά τους μύλους της Κυθρέας οι οποίοι εργαζόνταν τώρα μόνο για τις δικές τους ανάγκες».

Ο Μαρίτι στο εικοστό πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του που φέρει τον τίτλο: *Περί του εμπορίου του νησιού της Κύπρου*, μεταξύ άλλων αναφέρει: «Το δεύτερο σημαντικότερο προϊόν είναι το **μετάξι**..... Η ποιότητα του μεταξίου ποικίλλει ανάλογα με τον τόπο όπου υφαίνεται: το καλύτερο και λευκότερο προέρχεται από την Αμμόχωστο και την Καρπασία, εκείνο με λεμονί ή ωχροκίτρινο χρώμα από την Κυθρέα και τα χωριά στην ίδια πλευρά της ίδιας οροσειράς, τα χρυσοκίτρινα ή πορτοκαλιά κουκούλια από χωριά στην επαρχία Πάφου».

Ο **Κωνσταντίνος Αρχιεπίσκοπος Σινά** βρισκόταν στην Κύπρο κατά το έτος 1765 ή 1766. Το έργο του *Κυπριάς Χαρίεσσα και Επίτομος* αποτελεί μια πολύ συνοπτική ιστορία της Κύπρου και περιέχει και άλλες πληροφορίες για το νησί. Το έργο αυτό δημοσιεύτηκε στο τέλος του έργου του Εφραίμ του Αθηναίου *Περιγραφή της Ιεράς Σεβασμίας και Βασιλικής Μονής... του Κύκκου* σε μια από τις εκδόσεις του στη Βενετία, εκείνη του 1819, σ. 125-154. Αυτό το σύγγραμμα του αρχιεπισκόπου Κωνσταντίνου έδινε τη στοιχειώδη και προσιτή ιστορική γνώση για την Κύπρο. Το περί Κύπρου απόσπασμα από το έργο του παρέδωσε στην αγγλική ο C.D. Cobham (ό.π., σ. 308-321). Βλ. επίσης Α. Παυλίδη, ό.π., σ. 921-940. Ανδής Πέτσα-Σαββίδου, ό.π., σ. 22-23.

Ο Κωνσταντίνος Αρχιεπίσκοπος Σινά στο πιο πάνω έργο του σχετικά για την Κυθρέα αναφέρει: «Εκ δε των λοιπών μεσογείων αι επισημότεραι εισίν αύται **Κυτρέα**, ή Κυθέρεια αύτη διαφυλάττει μέχρι ταύτης τας χάριστας αυτής, **κεκαλλωπισμένη με τοσούτους ευθαλείς λιμώνας και οίκους τέρψεως και ευφροσύνης, και ποτιζομένη δια πολλών ύδατος καθαρού ρυάκων** η δε **φιλεργασία**, αυτός ο καταβιάζων την φύσιν τρόπος, νικάται και υποχωρεί, παραβαλλόμενος με το **εύγονον και εύκαρπον**, το δωρηθέν και βραβευθέν τη γη ταύτη παρά της φύσεως, ήτις εν τούτω δη τω χώρω, τρόπον τινά αμιλλωμένη, υπεμφαίνει όλους τους στολισμούς, όλας τας χάριτας και τα θέλητρα αυτής».

Ένας άλλος επισκέπτης που αναφέρει την Κυθρέα είναι ο Μιχαήλ ντε Βεζέν (**Michael de Vezin**), που υπήρξε για πολλά χρόνια πρόξενος της Βρετανίας στο Χαλέπι, κατά δε το διάστημα 1776-1782 υπαγόταν σ' αυτόν και το αγγλικό υποπροξενείο της Λάρνακας. Η καταγωγή του ήταν γαλλική αλλά ο ίδιος γεννήθηκε στο Λονδίνο το 1741. Πέθανε στη Λάρνακα σε ηλικία 51 ετών, το 1792, και ετάφη στο μικρό κοιμητήριο των ξένων που υφίστατο στον περίβολο του ναού του Αγίου Λαζάρου. Το περί Κύπρου απόσπασμα από το έργο του παρέδωσε στην αγγλική και ο C.D. Cobham (ό.π, σ. 368-373. Στην ελληνική το σχετικό κείμενο βλ. Α. Παυλίδη, ό.π, σ. 947-956. Ανδής Πέτσα-Σαββίδου, ό.π., σ. 23).

Ο Michael de Vezin, μεταξύ άλλων αναφέρει: «Τα δεκαέξι διαμερίσματα της Κύπρου είναι: Λευκωσία –εδώ είναι η πρωτεύουσα, έχει βιοτεχνίες και παράγει σιτάρι και κριθάρι. Κερύνεια – εδώ ευρίσκονται το παλαιό λιμάνι και το φρούριο με αυτό το όνομα. **Κυθρέα (Citherea) - παράγει ωραίο λευκό μετάξι και λίγο λάδι. Έχει 32 νερόμυλους για άλεσμα σιτηρών**».

Ένας άλλος περιηγητής που αναφέρει την Κυθρέα είναι ο Ισπανός ντον Ντομίνκο Μπατία-υ-Λεϊπλίχ που είναι γνωστός με το ψευδώνυμο Αλή Μπέης ελ Αμπασσί (**Ali Bey el Abbassi**). Γεννήθηκε την 1^η Απριλίου 1767 και πέθανε την 1^η Σεπτεμβρίου 1818 ενώ ταξίδευε από τη Δαμασκό προς την Αραβία. Είχε ζήσει αρκετά χρόνια στο Παρίσι και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ξεκίνησε για ένα μεγάλο ταξίδι στην Ανατολή, οπότε πέρασε και από την Κύπρο, στην οποία παρέμεινε και την οποία περιηγήθηκε από τις 7 Μαρτίου μέχρι τις 12 Μαΐου του 1806. Στην Κύπρο έφθασε ύστερα από τρομερή τρικυμία στην οποία βρέθηκε το καράβι του ενώ ταξίδευε από την Τρίπολη της Μπαρμπαριάς προς την Αλεξάνδρεια και ύστερα από λάθος στην πορεία του. Το ταξιδιωτικό βιβλίο που έγραψε για τις περιηγήσεις του φέρει τον τίτλο: *Viatjes de Ali Bey el Abbassi per Africa y Assia* (Τα ταξίδια του Αλή Μπέη ελ Αμπασσί στην Αφρική και στην Ασία). Τη σχετικά εκτενή αναφορά του για την Κύπρο συνοδεύουν και αρκετά σχέδια από το νησί. Το περί Κύπρου απόσπασμα από το έργο του C.D. Cobham (ό.π., σ. 391-412). Βλ. Α. Παυλίδη, ό.π., τ. Γ', Λευκωσία 1995, σ. 1025-1048. Ανδής Πέτσα-Σαββίδου, ό.π., σ. 23-24.

Ο Αλή Μπέης, στο έκτο κεφάλαιο του βιβλίου του αναφέρει: «Αναχώρησα από τη Λευκωσία στις οκτώ το πρωί της 3^{ης} Απριλίου 1806 για την Κυθρέα (Cythera). Ταξιδεύοντας με βορειοανατολική κατεύθυνση, πέρασα στις εννέα από ένα χωριό ονομαζόμενο Μια Μηλιά και τρία τέταρτα της ώρας αργότερα έφθασα στον στόχο μου. Η μεγάλη πεδιάδα της Λευκωσίας εκτείνεται μέχρι τα κράσπεδα της Κυθρέας, που περιβάλλεται από λοφίσκους αργιλώδους εδάφους. Ω, πόσο η ποιητική φαντασία θα δερμαινόταν με τη θέα αυτών των σημείων, των αφιερωμένων από παλιά στη μητέρα του Έρωτα. Είχα συναντήσει στη Λεμεσό έναν Άγγλο ταξιδιώτη, τον κ. Rooke, ο οποίος είχε επισκεφθεί την Κυθρέα και μου είπε ότι η φαντασία του είχε συμπληρώσει τα κενά της πραγματικής σκηνής, ώστε είχε απεικονίσει για τον εαυτό του τη θεά, περιστοιχιζόμενη από την αυλή της, ως να ήταν παρούσα. Το μυαλό μου, ελάχιστα παραδομένο στις ψευδαισθήσεις, δεν κατόρθωσε εδώ να μου προσφέρει οράματα, σε αντίθεση με αυτό που πρόσφερε στις αισθήσεις μου: οι Χάριτες, οι Νύμφες και οι Έρωτες δεν δάνειζαν τη γοητεία τους στην όψη της φτωχής Κυθρέας, την οποία μπορώ να συγκρίνω μόνο με το αξιοδρήνητο χωριουδάκι του Comté Venaissin ή το Limagne του Auvergne. Είναι απλώς μια λωρίδα γης ακανόνιστου σχήματος, με **κήπους και συκαμινιές**, περίπου μια λεύγα από βόρεια προς τα νότια, αλλά αρκετά στενή.

»Η ύπαρξη του μέρους αυτού εξαρτάται από μια πηγή στα βόρεια (Κεφαλόβρυσο) που χωρίζεται σε δύο ρυάκια και χύνει άφθονο νερό στην άκρη μιας κοιλάδας που ευρίσκεται μεταξύ λόφων από καθαρό άργιλο, οι οποίοι είναι αρκετά γυμνοί και δεν ήταν ποτέ πιο εύφορο από όσο είναι τώρα. Μερικά σπίτια είναι σκόρπια στην κοιλάδα, καθώς και μερικοί **μύλοι που προμηθεύουν τη Λευκωσία με αλεύρι**. Το έδαφος δεν είναι ιδιαίτερα καλό, αλλά η έλλειψη νερού στο νησί καθιστά αναγκαία την αξιοποίηση όλων των δυνατών τρόπων άρδευσης, η δε κοιλάδα, όπου το νερό μπορεί να φθάσει, είναι καλά καλλιεργημένη. Υπάρχουν **λαχανόκηποι και πολλές συκαμινιές**. Αυτά τα δέντρα δεν είναι απομονωμένα ή φυτευμένα χωριστά, όπως στην Ευρώπη, αλλά συγκεντρωμένα μαζί σε ένα είδος συστάδας, που **μοιάζει με φυτώριο**. Παραμένουν μικρές και λιγνές, αλλά υποτίθεται ότι παράγουν περισσότερα φύλλα, και αυτά μπορούν να συλλεγούν με το χέρι από το χαμηλότερο μέχρι το υψηλότερο κλαδί του χαμόδεντρου.

»Στη σύγχρονη εποχή, αυτό που έχει να επιδείξει η Κυθρέα είναι το **δάσος των συκαμινιών για μεταξοσκώληκες, λίγες χαρουπιές, ελιές, φρουτόδεντρα και λαχανικά**, σε ένα βαδούλωμα μιας κοιλάδας, όπου η ανεπαρκής κυκλοφορία του αέρα, οι αντανάκλασεις από τους αργιλώδεις λόφους και η γειτνίαση με μια σειρά ηφαιστειωδών βουνών στα βόρεια, θα πρέπει να δημιουργούν το καλοκαίρι μια πραγματική οπή κολάσεως. Οι ντόπιοι υποστηρίζουν ότι δεν είναι δερμή εποχή, αλλά καθώς ο άνθρωπος παντού είναι πλάσμα συνηθείας, προτιμώ μάλλον να συνάγω συμπεράσματα από την κατάσταση ενός τόπου παρά από αυτά που ακούω από τους κατοίκους.

»Μου είχε λεχθεί, όταν έφευγα από τη Λευκωσία, ότι θα μπορούσα, επιστρέφοντας από την Κυθρέα, να επισκεφθώ τα ερείπια των ανακτόρων της Βασίλισσας (Παλατιού της Ρήγαινας...) Αποφάσισα να τα επισκεφθώ κατά την επιστροφή μου από την Κυθρέα. Από το σπίτι του ιερέα, όπου καταλύσαμε, μπορεί να δει κανείς το βουνό. Μετά το δείπνο, αποχαιρέτησα τον οικοδεσπότη μας και αναχωρήσαμε προς τα βόρεια και βορειοανατολικά για να δούμε πρώτα την πηγή που προμηθεύει με νερό την Κυθρέα.

»Στους πρόποδες των αργιλωδών λόφων, που ευρίσκονται στα νότια μιας αλυσίδας βασιλικών βουνών, το νερό κυλά άφθονο σε πέντε μέρη, και σε λιγότερες ποσότητες μέσω άλλων αυλακιών, και σχηματίζει συγχρόνως ένα μικρό ποτάμι. Είναι διαυγές, ελαφρό, απόλυτα καθαρό και όπως λένε πολύ ψυχρό το καλοκαίρι. Μια απόδειξη ότι εκρέει από με-

γάλο βάθος μέσα στα βουνά. Είναι αρκετά έκδηλο ότι η πηγή του δεν είναι στους αργιλώδεις λόφους. Οι ντόπιοι πιστεύουν ότι έρχεται από τα βουνά της Καραμανίας στην ηπειρωτική χώρα, και ότι περνά κάτω από τη θάλασσα. Αυστηρά ομιλούντες, αυτό δεν είναι αδύνατο, αλλά είναι περισσότερο πιθανό ότι πηγάζει από την καρδιά των βασιλικών βουνών και περνά, σε μεγάλο βάθος, κάτω από τους αργιλώδεις λόφους, αλλά χωρίς να τους αγγίζει, αλλιώς θα έχανε την καλή ποιότητά του, ιδίως επειδή αυτοί οι λόφοι είναι μεταγενέστεροι και έχουν προστεθεί στην πρωτογενή μάζα των βουνών».

Όταν το καλοκαίρι του 1878 η Αγγλία κατέλαβε την Κύπρο, προκλήθηκε μεταξύ του βρετανικού κοινού ένα μεγάλο ενδιαφέρον για το νησί. Οι εφημερίδες ασχολούνταν για πολύ καιρό με την Κύπρο, δημοσιεύοντας κάθε είδους πληροφορίες και σχέδια/γκραβούρες, ενώ άρχισαν να εκδίδονται και διάφορα βιβλία για το νησί. Ένα από τα πρώτα βιβλία που εξεδόθησαν στην Αγγλία και παρουσίαζαν την Κύπρο στο βρετανικό κοινό, ήταν και το *British Cyprus* (Βρετανική Κύπρος), του **Hepworth W. Dixon**, που εξεδόθη στο Λονδίνο το 1879. Ο Χέπγουορντ Ντίξον ήταν ένας από τους βρετανούς αξιωματούχους που επιφορτίστηκαν με την αποστολή να πλεύσουν στην Κύπρο και να την καταλάβουν, το καλοκαίρι του 1878. Ο Ντίξον έζησε τα γεγονότα της κατάληψης του νησιού, τα οποία και παραδέτει στο βιβλίο του, μαζί με πλήθος άλλες πληροφορίες και περιγραφές του νησιού. Άνκαι συχνά καταφεύγει σε ποιητικές εκφράσεις και εξάρσεις με ένα επιτηδευμένο ύφος, ο Ντίξον έδωσε μια σημαντική μαρτυρία των γεγονότων τότε. Επίσης έδωσε περιγραφές των πόλεων και της υπαίδρου, του κλίματος, μνημείων, προσωπικοτήτων, της διοίκησης, ηθών και εθίμων, των προβλημάτων κ.ά. Βλ. Α. Παυλίδη, *ό.π.*, τ. Γ', σ. 1152-1282.

Ο Ντίξον, στο εικοστό πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο *Βροχές και ποταμοί* αναφέρει: «Η Κύπρος λούζεται από νερό, τρέφεται από νερό, απειλείται από νερό, είναι καταραμένη από νερό. Πολύ λίγα νησιά είναι τόσο πλούσια σε πηγές. Πού υπάρχει κάτι αντίστοιχο του κεφαλόβρυσου της Κυθρέας; Ευρισκόμενη κάτω από την κορυφή του βουνού του Λιονταριού (Βουφαβέντο), αυτή η πηγή υποτίθεται ότι είναι η εκβολή του υπόγειου ποταμού που πηγάζει από την πεδιάδα πέραν του Bulghardagh της Μικράς Ασίας. Εξακολουθούσε να τρέχει από την αυγή της ιστορίας εκείνων των πρώτων Κυπρίων που προήλθαν από εκείνα τα μέρη και να αφρίζει πάνω στην πεδιάδα την οποία, μετά που εκείνοι οι Κύπριοι διασταύρωσαν το βουνό-τείχος, την έκαναν δική τους. Αλλά πηγές

νερού ξεπηδούν από διάφορα σημεία των βραχωδών βουνοπλαγιών. ...**Η Σαλαμής έφερνε νερό από την Κυθρέα** με αγωγό που είχε μήκος είκοσι επτά μίλια».

Μεταξύ των πρώτων περιηγητών επί Αγγλοκρατίας ήταν και μια από τις πρωτοπόρους γυναίκες συγγραφείς ταξιδιωτικών κειμένων, η Άννυ Μπράσσεϋ (**Annie Brassey**), μια πλούσια Βρετανίδα που, μαζί με την οικογένειά της, επισκέφθη την Κύπρο το φθινόπωρο του 1878, με την ατμοκίνητη θαλαμηγό Sunbeam. Η Μπράσσεϋ ήταν μια τολμηρή γυναίκα που αγαπούσε τη θάλασσα και τα ταξίδια και είχε ταξιδεύσει πολύ, είχε δε γράψει και ταξιδιωτικά βιβλία, μεταξύ των οποίων και το *Around the World in the yacht Sunbeam* (Ο Γύρος του Κόσμου επί της θαλαμηγού Sunbeam). Το 1880 εξέδωσε στο Λονδίνο το ταξιδιωτικό της βιβλίο *Sunshine and Storm in the East* (Λιακάδα και δύελλα στην Ανατολή), στο οποίο αφηγείται δύο ταξίδια της στη Μεσόγειο: ένα το 1874-5 και ένα το 1878. Σ' αυτό το δεύτερό της ταξίδι επισκέφθη και την Κύπρο, από τις 7 μέχρι τις 16 Νοεμβρίου. Για την Κύπρο αφιερώνει τρία κεφάλαια (πέμπτο, έκτο και έβδομο). Σ' αυτό το βιβλίο της περιλαμβάνονται και πολλά σχέδια/γκραβούρες, αρκετά από τα οποία αφορούν την Κύπρο. Βλ. Α. Παυλίδη, *ό.π.*, τ. Γ', σ. 1286-1311.

Η Μπράσσεϋ, στο έκτο κεφάλαιο του βιβλίου της με τίτλο *Λευκωσία, Μαδιάτης και Αμμόχωστος* αναφέρει: «Δευτέρα, 11 Νοεμβρίου 1878. Γύρω στις 10 π.μ. ιππεύσαμε προς την Κυθρέα (Kythraea), ένα χωριό που ευρίσκεται σε μια ευχάριστη κοιλάδα, περίπου δέκα μίλια μακριά. ...

»Υστερα από αυτό, καθαλικέψαμε σε ξεκούραστα μουλάρια και ιππεύσαμε στην κοιλάδα, δίπλα από το νερό που κυλούσε, έως το σημείο όπου ανάβλυζε από τον λόφο, ή μάλλον το βουνό, ένα διαυγές ρυάκι με σημαντική ποσότητα νερού. Πηγάζει ξαφνικά από τον ασβεστολιθικό βράχο στους πρόποδες του Πενταδάκτυλου, ύψους 3.000 ποδιών, στη βόρεια οροσειρά. Κανένας δεν γνωρίζει από πού προέρχεται, αλλά από τα παλαιότερα χρόνια είναι ξακουστό, και μερικοί συγγραφείς έχουν υποστηρίξει ότι έρχεται από τα βουνά της Καραμανίας, στη Μικρά Ασία, περνώντας κάτω από τη θάλασσα. Το αποτέλεσμα είναι μαγικό, δέντρα και φυτείες όλων των ειδών δάλλουν σε αφθονία, υπό τη γόνιμη επίδραση του νερού. Το ίδιο **το χωριό Κυθρέα φωλιάζει ανάμεσα σε φρουτό-δεντρα** και ανδισμένους θάμνους, και κάθε τοίχος είναι καλυμμένος με φτέρες, των οποίων τα φύλλα έχουν συχνά μήκος τεσσάρων ή πέντε ποδιών. **Η ροή του ρυακιού χρησιμοποιείται για να γυρίζουν πολλοί μύλοι**, μερικοί από τους οποίους είναι του πιο πρωτόγονου τύπου, αλλά

όλοι κάνουν καλά τη δουλειά τους, άνκαι η δύναμη του νερού έχει δυνατότητες για πολύ πληρέστερη ανάπτυξη».

Ο Βρετανός Μπάζιλ Στιούαρτ (**Basil Stewart**) υπήρξε ένας από τους πιο αξιόλογους επισκέπτες της Κύπρου κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ήλθε στην Κύπρο από την Αίγυπτο τον Ιανουάριο του 1904. Παρέμεινε στο νησί μέχρι το 1906 και το γνώρισε πολύ καλά. Η παραμονή του στην Κύπρο τον ώθησε να γράψει ένα ενδιαφέρον βιβλίο για το νησί, όπου περιγράφει και πολλά από τα μνημεία του. Το βιβλίο φέρει τον τίτλο: *My Experiences of Cyprus* (Οι Εμπειρίες μου από την Κύπρο). Εξεδόθη στο Λονδίνο το 1906 και κοσμήθηκε με 50 φωτογραφίες της Κύπρου. Βλ. Α. Παυλίδη, *ό.π.*, τ. Γ', σ. 1320-1392. Ανθής Πέτσα-Σαββίδου, *ό.π.*, σ. 24-25.

Ο Στιούαρτ, στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο *Περί του εδάφους και του κλίματος της Κύπρου* αναφέρει: «Ως παράδειγμα της βιαιότητας της βροχοπτώσης στην Κύπρο, περίπου 3 ½ ίντρες έπεσαν κάποια ημέρα, τον Δεκέμβριο του 1905, σε διάστημα μιας ώρας, στην Κυθρέα και προκάλεσαν μεγάλες ζημιές».

Ο Στιούαρτ, στο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο *Αμμόχωστος και Σαλαμίς* αναφέρει: «Μέχρι σήμερα σώζονται τα **κατάλοιπα ενός υδραγωγείου**, τμήματα του οποίου εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται, και το οποίο μεταφέρει νερό στη Σαλαμίνα από την Κυθρέα, περίπου εικοσιέξι μίλια από τους πρόποδες των βουνών της Κερύνειας, πράγμα που αποδεικνύει ότι **η Κυθρέα ήταν τότε, όπως είναι και σήμερα, ιδιαίτερα ευνοημένη από τη φύση στην προμήθεια νερού**».

Ο Στιούαρτ, στο έκτο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο *Κυθρέα και Λευκωσία* αναφέρει: «Η Κυθρέα (Kythraea), εξαιρουμένης βέβαια της Λευκωσίας, είναι ο μεγαλύτερος οικισμός στη Μεσαορία. Είναι ένα μεγάλο και εκτεταμένο μέρος, που απλώνεται σε μήκος περίπου τριών μιλίων σε μία κοιλάδα η οποία οδηγεί στη ρίζα του Πενταδάκτυλου και υδρεύεται από ένα ρυάκι που γενικά τρέχει σε ένα αυλάκι και που δίνει στην περιοχή τη γονιμότητά της και την καταπράσινή της εμφάνιση, ακόμη και όταν η υπόλοιπη χώρα είναι κατάξερη.

Ένας γρήγορα αντιλαμβάνεται τα σημάδια της αυξανόμενης εσημερίας την οποία η Κυθρέα απολαμβάνει σε αντίθεση προς τα ολιγότερο ευνοούμενα, από άποψη τοποθεσίας, χωριά της Μεσαορίας.

»**Τα σπίτια στην Κυθρέα είναι πολύ μεγαλύτερα, συνήθως δύο ορόφων, μερικά με γυαλί στα παράθυρα και με στέγες από κεραμίδια, ενώ οι κάτοικοι είναι καλύτερα βολεμένοι.**

»Υπάρχουν αρκετά εκτάρια κήπων φυτεμένων με **αμπέλια, ελαιόδεντρα και συκαμινιές**, και το όλο μέρος θυμίζει σε κάποιον πάρα πολύ τις ελβετικές πόλεις στην κοιλάδα του Ρήνου. Η Κυθρέα είναι επίσης **κέντρο της βιομηχανίας βαφής ρούχων** και σχεδόν ένα στα δύο σπίτια έχει ένα μαυρισμένο ποταμάκι να τρέχει από αυτό κατά μήκος του δρόμου.

»Αυτό το ινδικό λουλάκι βαφής είναι το χρώμα εκείνο που κυριαρχεί στα σχέδια τόσο των ανδρικών όσο και των γυναικείων ενδυμάτων, ακόμη και χαμηλά στα υποδήματά τους, και κάθε ξύλινη κατασκευή στα σπίτια τους βάφεται πάντοτε ολόκληρη με μπλε χρώμα.

»Υπάρχουν **πολυάριθμοι νερόμυλοι στην Κυθρέα**, που εργάζονται με τη δύναμη του νερού το οποίο προμηθεύονται από το ρυάκι που ρέει μέσα από το χωριό, και το σιτάρι μεταφέρεται εδώ για άλεσμα, ακόμη και από αρκετά μακρινές αποστάσεις, και μεταφέρεται πάλι πίσω ως αλεύρι.

»Το αντικείμενο το οποίο μας έφερε να περάσουμε μέσα από την Κυθρέα, ήταν το ύψωμα του Πενταδάκτυλου, ένα βουνό με πέντε κορυφές που εκτείνονται προς τα επάνω σαν δάκτυλα ενός ανοικτού χεριού, όπως σημαίνει και το όνομά του. ..

»Το ρυάκι που τόσο γενναιόδωρα ποτίζει την Κυθρέα, λέγεται από τους ντόπιους ότι έρχεται, περνώντας κάτω από τον βυθό της θάλασσας, από την οροσειρά του Ταύρου στις απέναντι ακτές της Μικράς Ασίας... Το νερό το οποίο τροφοδοτεί εκείνο το ρυάκι προέρχεται από μια υπόγεια δεξαμενή που εμπλουτίζεται από τη βροχή η οποία συγκεντρώνεται στις κοιλάτες και στα φαράγγια των πλαγιών του Πενταδάκτυλου.

Η Βρετανίδα περιηγήτρια Έθελντρετ Μ. Άλλεν (**Etheldred M. Allen**) δημοσίευσε στο Λονδίνο το 1914 ένα τόμο ταξιδιωτικών της κειμένων. Τίτλος του έργου της είναι: *Letters written during Foreign Travel* (Επιστολές γραμμένες κατά τη διάρκεια Ταξιδιού στο Εξωτερικό). Η συγγραφέας είχε επισκεφθεί και την Κύπρο, το 1912, και στο πιο πάνω έργο της διαθέτει ένα εκτενές κεφάλαιο, το 6^ο, που καλύπτει τις σελίδες 146-212, για τις εντυπώσεις της από το νησί. Το κεφάλαιο αυτό φέρει τον τίτλο: *Letters from Cyprus, 1912* (Επιστολές από την Κύπρο, 1912), που γράφτηκαν μεταξύ του Φεβρουαρίου και του Απριλίου του 1912. Στο σχετικό κεφάλαιο η συγγραφέας παραθέτει και μερικές φωτογραφίες από την Κύπρο. Βλ. Α. Παυλίδη, *ό.π.*, τ. Γ', Λευκωσία 1995, σ. 1397-1432. Ανθής Πέτσα-Σαββίδου, *ό.π.*, σ. 26.

Η Άλλεν, στο έκτο κεφάλαιο του βιβλίου της με τίτλο *Letters written during Foreign Travel* αναφέρει: «11^η Μαρτίου 1912. Βγήκαμε στα βουνά σήμερα, σε ένα χωριό ονομαζόμενο Κυθρέα (Kythraia) στις χαμηλότερες πλαγιές του Πενταδάκτυλου. ...Αλλά δεν υπήρχε πολλή ατμόσφαιρα ανδυγιεινότητας γύρω από την Κυθρέα. Τα σπίτια ήταν ευάερα και φαίνονταν αρκετά άνετα, οι δε άνθρωποι εύθυμοι και υγιείς. Δεν υπήρχε ούτε μία ένδειξη εκείνης της ολοσχερούς ρυπαρότητας που έχω δει στην Ιταλία, και μου έχει λεχθεί ότι η πραγματικά έσχατη φτώχεια μετά δυσκολίας είναι γνωστή εδώ. Μόνο μία φορά σε ολόκληρη τη διαδρομή συναντήσαμε ζητιάνους, πράγμα που λέει πολλά. Σταματήσαμε σε ένα κατώφλι για να παρακολουθήσουμε ένα κορίτσι που δούλευε στον **αργαλειό** και αμέσως προσκληθήκαμε μέσα. Το κορίτσι πήγε να φέρει ένα είδος μαρμελάδας από σταφίδα, σε γυάλινο δοχείο, για την τέρψη μας, και ο καθένας πήρε ένα κουτάλι. Αφού αυτά τα **έδιμα φιλοξενίας** τελείωσαν, κουβεντιάσαμε κυρίως για τις δικές μας ενδυμασίες, τις οποίες το κορίτσι και η μητέρα του εξέτασαν με ενδιαφέρον. Νομίζω ότι είχαν μια πολύ καλύτερη γνώμη για την X. παρά για μένα, επειδή το επανωφόρι της ήταν φοδραρισμένο με μετάξι και το δικό μου δεν ήταν. Αλλά πραγματικά δεν ήταν ούτε κατ' ελάχιστο αγενείς, παρά μόνο περίεργες με αδωότητα, όπως τα παιδιά. Στο τέλος η X. έδωσε στο κορίτσι ένα ασημένιο φυλαχτό που φορούσε στην αλυσίδα του ρολογιού της. Το κορίτσι ευχαριστήθηκε τόσο πολύ που φίλησε τη X. θερμά και στα δύο μάγουλα. Τότε, υποδέτω, σκέφθηκε ότι δεν θα ήταν σωστό να με εξαιρέσει, και ήλθε και με φίλησε και εμένα.

»Λίγο μετά τα τελευταία σπίτια βρήκαμε το «κεφάλι του ποταμού» (**Κεφαλόβρυσο**), που ήταν ο στόχος μας. Εδώ **το νερό παφλάζει βγαίνοντας κατ' ευθείαν από το έδαφος σε μια αστείρευτη πηγή**. Ο λαός λέγει ότι το νερό ξεκινά από τη Μικρά Ασία, περνά κάτω από τη θάλασσα, για να παφλάσει πάλι εδώ. Μοιάζει με την ιστορία της νύμφης Αρέδουσσας και έχω τη γνώμη ότι πρόκειται για την ηχώ κάποιου ελληνικού δρύλου. **Ήταν δεσπέσια εκεί**. Το ρυάκι κελάρυζε κατεβαίνοντας από τον λόφο κάτω από εμάς, και όλες οι χαράδρες ήταν καλυμμένες με δέντρα. Πίσω μας οι λόφοι υψώνονταν άγριοι και γυμνοί, αλλά εμείς ήμασταν στην άκρη ενός τόπου **παραμυθénιας ομορφιάς**, με μικρές μωβ ίριδες, βοτράνδους και λεπτεπίλεπτα **λουλούδια γύρω μας**. Κοιτάξαμε από το ύψος της πράσινης χαράδρας προς την περισσότερο πράσινη πεδιάδα, και σε μακρινή απόσταση τα βουνά του Τροόδους ήταν μουντά και γαλάζια, εκτός εκεί όπου το χιόνι άστραφτε στην ψηλότερη κορυφή. Εδώ,

με το νερό να παφλάζει και τον αέρα να φυσά απαλά και δροσιστικά πάνω μας, πραγματικά αισθανθήκαμε την ύπαρξη κάποιου **γοητευτικά απόμακρου κόσμου όπου συνέβαιναν μόνο ευχάριστα πράγματα**, όπως ακριβώς νομίζεις ότι συμβαίνει όταν είσαι νέος».

Οι διάφοροι περιηγητές που επισκέφτηκαν την Κυθρέα κατά τις πρώτες δεκαετίες της Αγγλοκρατίας μας άφησαν πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τους κατοίκους της Κυθρέας ως εύθυμους, υγιείς, **πιο πλούσιους από τους υπόλοιπους Κύπριους** και προπάντων **φιλόξενους**. Μας μιλούν για τη **φιλεργασία** των κατοίκων και τα σπίτια τους που ήταν μεγαλύτερα από την υπόλοιπη ύπαιθρο και άνετα που αυτό σημαίνει ότι ευημερούσαν. Είχαν **αμπέλια, συκαμινιές, ελιές και η Κυθρέα ήταν κέντρο βιομηχανίας βαφής ρούχων και οι κοπέλες της ασχολούνταν με την υφαντουργία**. Όλοι οι περιηγητές αναφέρονται στην **παραμυθένια ομορφιά και τον επίγειο καταπράσινο παράδεισο της Κυθρέας**.

Αναφέρουν και αυτοί τον μύθο ότι το νερό του Κεφαλόβρυσου ερχόταν από τα βουνά της Καραμανίας (Ταύρο), περνώντας κάτω από τη δάλασσα, και ανέφεραν ότι αυτό δεν είναι αλήθεια, αλλά τα ασβεστολιθικά πετρώματα του Πενταδάκτυλου απορροφούν τα νερά της βροχής και σαν σφουγγάρι τα μεταφέρουν στα παρακάτω πετρώματα που είναι σκληρά. Σχηματίζεται έτσι υπόγεια μεγάλη λίμνη, τα νερά της οποίας βρίσκουν διέξοδο από το στόμα του Κεφαλόβρυσου. Το νερό είναι δικό των Ελλήνων κατοίκων της Κυθρέας, τους φιλόξενους, προσδευτικούς και φιλότιμους ανθρώπους, και ελπίζουμε ότι όλοι οι πρόσφυγες σύντομα θα επιστρέψουμε στις πατρογονικές μας εστίες και το νερό θα επιστραφεί στους πραγματικούς τους δικαιούχους.

Ο ανώνυμος λαϊκός ποιητής τραγούδησε για την Κυθρέα:

Η Τζυρκά

Θεέ μου ίντα πεδύμησα τζειν' της Τζυρκάς τα μέρη,
του Παλαικύδρου το νερόν, του Τρακωνιού τ' αέριν.
Ούλλα τα μέρη τζι' αν χαθούν, Τζυρκά μου, μη κακό σου,
γιατ' έππεσα στα ρούχα σου τζι ήπια τζιαι το νερό σου.

Τζυρκά του τρεξιμιού νερού χωρκόν του παραδείσου,

ποιος σου το παραλάλησεν Τούρτζοι να σε πατήσουν;

Και σε μιαν άλλη παραλλαγή, πριν την τουρκική εισβολή:

**«Ούλλος ο κόσμος τζι αν καθεί, Τζυρκά μου, μη κακό σου,
που έσεις τον Τζιεφαλόβρυσον τζιαι πίννω το νερό σου».**